

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

На правах рукопису

ГОЛІНА

Володимир Васильович

СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

(теорія і практика)

Спеціальність: 12.00.08 — кримінальне право і кримінологія;
виправно-трудове право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Харків — 1994

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінології і виправно-трудового права Української державної юридичної академії

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ

1. Академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор

Закалюк А. П.
Зеленецький В. С.

2. Доктор юридичних наук, професор

3. Член-кореспондент Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор

Светлов О. Я.

Провідна організація — Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка.

Захист відбудеться *27 жовтня* 1994 р. о *10⁰⁰* годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 068.25.02 по присудженню наукового ступеня доктора юридичних наук в Українській державній юридичній академії (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Української державної юридичної академії.

Автореферат розісланий *19 вересня* 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777739 (1)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

І. М. Даньшин

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Політичні та економічні перетворення в Україні, побудова демократичної правової держави гальмуються серйозним загостренням криміногенної обстановки, зростанням злочинності. Статистика свідчить, що кількість зареєстрованих злочинів різко збільшилася: 1980 р. - 196,2 тис., 1985 р. - 249,5 тис., 1989 р. - 322,5 тис., 1990 р. - 369,8 тис., 1991 р. - 405,5 тис., 1993 р. - 539,3 тис. Погіршилися якісні характеристики злочинності, що виявляється перш за все у збільшенні в її структурі агресивно-руйнівальних злочинних проявів, у зростанні частки тяжких злочинів. Злочинність наблизилася до факторів політичного значення, стала характеристикою стану суспільства, істотним дестабілізатором суспільного життя.

Гострота криміногенної обстановки потребує негайної активної протидії злочинності, здійснення широкомасштабних, перш за все соціальних, комплексних заходів з боку суспільства і держави. Але існує також потреба у спеціальній системі протидії різним злочинним проявам. Вона повинна об'єднувати різні види діяльності державних органів та громадськості: від випередження виникнення, а також обмеження і усунення криміногенних явищ і процесів до оперативного перетинання злочинної поведінки на різних стадіях її розвитку. Цим напрямом попереджувальної діяльності, яке ґрунтується головним чином на кримінологічній теорії, є спеціально-кримінологічне попередження злочинів. Його ефективність - запорука нормального життя людей у суспільстві, існування правової держави. Однак результативність попереджувальної діяльності органічно залежить, по-перше, від стану злочинності, оскільки "злочинний вал" суттєво впливає на якісні показ-

ники роботи суб'єктів попереджувального діяння; по-друге, від наявності у державі добре налагодженої системи загальносоціального попередження злочинності; по-третє, від розробки теорії спеціально-кримінологічного попередження злочинів в умовах радикальних соціально-економічних змін і втілення її у життя. У цьому зв'язку вельми актуальним стає дослідження дисертаційним шляхом проблеми спеціально-кримінологічного попередження злочинів.

Певний внесок у розробку теоретичних і прикладних питань спеціально-кримінологічного попередження злочинів зробили вчені Аванесов Г.А., Алексєєв А.І., Алімов С.Б., Антонян Ю.М., Баграті-Шахматов Л.В., Бажанов М.І., Бєляєв М.О., Бородін С.В., Блувштейн Ю.Д., Давиденко Л.М., Волженкін В., Герцензон О.А., Гуров А.І., Даньшин І.М., Долгова А.І., Єалінський А.Є., Закалік А.П., Зелінський А., Костицький М.В., Корецький Д.А., Крушка Ю.М., Кудрявцев В.М., Кузнецова Н.Ф., Лекарь О.Г., Лихолоб В.Г., Мінковський Г.М., Орехов В.В., Панов М.Т., Пінаєв А.О., Побігайло Є.П., Раска Є.Є., Сахаров О.Б., Саргісов Г.С., Сташис В.В., Танасевич В.Г., Тацій В.Я., Туркевич І.К., Устинов В.С., Шаргородський М.Д., Шляпочников О.С., Шестаков В.Д., Шмаров І.В., Яковлев А.М. та інші спеціалісти з кримінології і права. Результати їх досліджень у сфері кримінально-правових і кримінологічних проблем боротьби зі злочинністю, пошуки ефективних систем і заходів спеціального попередження злочинів підготували ґрунт для теоретичної розробки концептуальної моделі спеціально-кримінологічного попередження злочинів в Україні.

Різноманітні за змістом проблеми попередження злочинності розглянуті у колективних монографіях "Теоретические

основи предупреждения преступности" /М.: Юрид. лит., 1977/ і "Курс советской криминологии" у двох томах /М.: Юрид. лит., 1985, 1986/.

У формуванні основ і розвитку теорії спеціально-кримінологічного попередження злочинів значну роль відіграла докторські дисертації Малінського А.Є., Закалка А.П., Зеленецького В.С., Орехова В.В., Раска Є.Є., Саркісова Г.С., Туркевич І.К. та ін.

Але зазначені роботи торкалися лише окремих сторін проблеми, ряд важливих питань взагалі не зачіпався.

Помітною віхою на шляху до правового і організаційного забезпечення діяльності у попередженні злочинності та окремих її видів стало прийняття Верховною Радою України Законів: "Про державну програму боротьби зі злочинністю" від 25 червня 1993 р.¹, "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 р.² і Укази Президента України "Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю" від 26 листопада 1993 року³ і "Про невідкладні заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю" від 21 липня 1994 р.⁴

Треба взяти до уваги і те, що протягом часу, який пройшов після видання багатьох робіт і захисту дисертацій, в Україні відбулися значні соціально-економічні і політичні зміни. Тому необхідно заново осмислити сутність, роль і значення спеціального попередження, визначити його завдання, цілі, межі, види, систему об'єктів і суб'єктів, методи попереджу-

¹Голос України. 1993. 30 липня.

²Відомості Верховної Ради. 1993. № 35. Ст.358. Змін. та доп.: Голос України. 1994. 26 березня.

³Голос України. 1994. 2 грудня.

⁴Голос України. 1994. 22 липня.

вального діяння, інформаційне та інше ресурсне забезпечення, можливості у попередженні злочинності взагалі і тяжких насильницьких злочинів зокрема.

Таким чином, сказане вище свідчить про доцільність та перспективність комплексного дисертаційного дослідження фундаментальних теоретичних питань спеціального попередження злочинів з метою подальшого розвитку й удосконалення теорії і практики боротьби зі злочинністю в Україні.

Цілями і основними завданнями дослідження є створення вперше в Україні завершеної концепції спеціально-кримінологічного попередження злочинів, яка відповідає сучасному рівню кримінологічного знання і насущній потребі практики, формулювання пропозицій щодо її втілення у життя та використання здобутих теоретичних результатів дослідження для розробки системи попередження тяжких насильницьких злочинів проти особи.

Предмет дослідження включає широке коло питань спеціально-кримінологічного попередження злочинів, вирішення яких дозволить забезпечити ефективний комплексний характер впливу на кримінологенні явища і процеси, котрі детермінують злочинність і окремі її прояви.

Методологія і методики дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є категорії і положення діалектичного матеріалізму, використання яких сприяло гармонійному поєднанню теоретичних і емпіричних рівнів дослідження, науковому осмисленню складних соціальних та кримінологічних проблем і пошуку оптимального вирішення питань попередження злочинності. З окремих методів використані такі: історичний, логічний, конкретно-соціологічний, системно-структурний, порівняльний, аксіологічний та інші.

Дисертаційне дослідження, його висновки і рекомендації ґрунтуються на літературі з філософії, теорії систем, соціології, психології, кримінології, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, адміністративного права, теорії держави і права, а також законодавстві і нормативних актах у сфері попередження злочинності відповідно до галузей права.

Емпіричну базу дисертації становлять проаналізовані з позиції даної проблеми раніше отримані вченими знання, практика різних суб'єктів у попередженні злочинності, результати вивчення в ряді областей України, особливо в Харківській, окремих видів злочинів. Згідно зі спеціально розробленою анкетною було проведено /по окремих роках/ суцільне вивчення архівних кримінальних справ щодо навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень за 1982 - 1993 рр. Для аналізу і порівняння використовувалися узагальнені відомості первинного обліку УВС Харківської області по цих злочинах. Предметом вивчення стали дані про 1300 зареєстрованих фактів скоєння навмисних убивств і заподіяння тяжких тілесних ушкоджень на Харківщині - цьому великому промислово-аграрному регіоні, що є типовим за соціально-економічними, демографічними, культурними, кримінологічними показниками для Лівобережжя України. Використовувалися і інші джерела отримання емпіричних матеріалів.

Наукова новизна роботи полягає насамперед у тому, що за обсягом порушених проблем теорії та практики спеціально-кримінологічного попередження злочинів вона є першим у вітчизняній кримінології дисертаційним дослідженням.

Наукову новизну мають такі основні положення дисертації, що виносяться на захист:

1. Вперше на рівні практичного застосування запропоновано концепцію спеціально-кримінологічного попередження злочинів у вигляді комплексного міждисциплінарного напряму попереджувальної діяльності, котра включає кримінологічну профілактику, запобігання та перетинання злочинів.

2. Висовується и обґрунтовується положення про те, що в конкретних історичних умовах розвитку окремих країн, в тому числі і нашої держави, загальносоціальне попередження злочинності зведене майже до мінімуму, що негативно впливає на кримінологічні показники і стає на перешкоді діяльності у спеціально-кримінологічному попередженні злочинів. За цих обставин пропонуються шляхи оптимізації спеціальної діяльності у попередженні злочинів в Україні.

3. Сформульовано поняття об'єкта попередження злочинів, розкриваються його основні властивості. Вперше у науковий обіг вводиться поняття кількісно-якісних показників криміногенності, як основної властивості об'єкта: ступінь криміногенності, криміногенний набір і криміногенний інтервал. Подається нова класифікація об'єктів попереджувального діяння залежно від природи і характеру їх кримінального впливу.

4. Вперше викладено концепцію кримінологічної профілактики злочинів як самостійного напряму діяльності у попередженні злочинності. Кримінологічна профілактика розглядається у вигляді сукупності чотирьох її специфічних різновидів: випередження, спрямованого на попередження виникнення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті; обмеження, що перешкоджає поширенню криміногенних об'єктів; усунення, яке придушує чи ліквідує останні і попереджує нову активізацію їх дій; захисту, що здійснюється з метою усунення умов, які сприяють скоєнню злочинів.

5. Аргументується положення про те, що запобігання і перетинання злочинів, як самостійні напрями попередження, слід розглядати в більш широкому розумінні, ніж оперативна діяльність. На цих засадах розроблено основні види і заходи запобігання і перетинання злочинів.

6. Викладено пропозиції щодо створення завершеної системи державних органів і громадських організацій, яка б відповідала концепції спеціально-кримінологічного попередження злочинів.

7. Вперше досліджено проблему методу попереджувального впливу, під яким розуміється науково обгрунтований підхід до цілеспрямованого руйнуючого діяння на криміногенний об'єкт. З урахуванням природи об'єктів дається класифікація методів. Це — методи соціального, психогенного і правового характеру.

8. З нових позицій розв'язується проблема правового, інформаційного, фінансового, наукового, кадрового та іншого ресурсного забезпечення системи спеціально-кримінологічного попередження злочинів. Доводиться, що існуюча система не відповідає потребам практики, запропоновано новий підхід до вирішення цих питань.

9. Досліджено проблему співвідношення принципів законності і превентивної діяльності. Доводиться теза про необхідність правового регулювання основних понять спеціально-кримінологічного попередження /криміногенний об'єкт, криміногенна особа, криміногенна ситуація, криміногенні фактори тощо/, прав і обов'язків учасників стосунків, що виникають з приводу і у сфері попередження злочинності.

10. Вивчено кримінологічну характеристику навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень в Україні за декілька років, виявлено небезпечні тенденції кількісних і якісних показників су-

часної насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи.

II. Виявлено і сформульовано найбільш типові конкретні життєві ситуації, характерні для переважної більшості навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень: одноразовий конфлікт зі знайомими і незнайомими потерпілими; періодична криміногенна ситуація; тривала криміногенна ситуація; зовні безконфліктна ситуація, якій звичайно передає конфлікт з іншими особами.

12. Простежено залежність між тривалістю конфліктної життєвої ситуації і реальною можливістю попередження злочину. Обґрунтовується висновок, що при вчасному, активному і професійному втручанні суб'єктів попередження у конфлікт можна запобігти багатьом навмисним убивствам та тяжким тілесним ушкодженням.

13. Досліджено зв'язок між видом навмисного убивства та тяжкого тілесного ушкодження і детермінуючими їх криміногенними об'єктами. Доводиться, що існуюча кримінально-правова класифікація таких злочинів недостатня для цілей попередження, бо не дозволяє конкретизувати коло безпосередніх криміногенних об'єктів. Виходячи з цього, за криміногенним набором і структурою міжособистих стосунків слід розрізняти чотири групи вищеназваних злочинів: сімейно-побутові, ситуаційно-дозвільні, такі, що завчасно плануються і патологічні.

14. Сформульовано, виходячи з сучасних соціальних умов, криміногенні компл. хси, які детермінують сімейно-побутові, ситуаційно-дозвільні, такі, що завчасно плануються та патологічні навмисні вбивства і тяжкі тілесні ушкодження.

15. На підставі отриманих результатів дослідження обґрунтовано висновок, що зміна структури та динаміки цих злочинів зумовлена перш за все змінами у матеріальному і духов-

тому житті значних верств населення.

16. Запропоновано основні напрями діяльності суб'єктів попередження і комплекси конкретних заходів кримінологічної профілактики, запобігання та перетинання навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень.

Наукові результати, їх новизна отримані здобувачем у процесі його безпосередньої багатолітньої роботи над темою дисертації, критичного осмислення вітчизняної і зарубіжної літератури та світового досвіду попередження злочинності, збору різноманітних емпіричних даних у ряді областей України.

Теоретична і практична значимість і апробація дисертаційного дослідження. Запропонована теорія спеціального попередження може бути використана при підготовці проектів Закону про попередження злочинності, Державної програми попередження окремих злочинів, розробці загальнодержавних, регіональних та локальних спеціальних програм боротьби з негативними явищами. Висловлені у дисертації міркування щодо структури і функцій суб'єктів спеціального попередження можуть сприяти створенню єдиної системи державного і громадського попередження злочинності в Україні. Цевне значення для подальшого удосконалення практики боротьби зі злочинністю має концепція методів попереджувального діяння на криміногенні об'єкти, пропозиції щодо ресурсного забезпечення спеціально-кримінологічного попередження злочинів. Практичний інтерес становлять також рекомендації з попередження навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень.

Головні результати дослідження відображені у монографіях, навчальних і навчально-методичних посібниках, конспектах лекцій, статтях та інших публікаціях. Дисертація має зв'язок з учбово-тематичним планом занять в Українській державній

юридичній академії. Її положення використовуються у навчальному процесі, а також у науковій і дослідницькій роботі аспірантів та студентів. Вихідні висновки і пропозиції дисертації обговорені на кількох наукових і науково-практичних конференціях, викладені на нарадах правоохоронних органів, у відповідних записках, проєктах рекомендації для різних суб'єктів щодо попередження злочинів. По темі дисертації здобувачем опубліковано 33 наукові праці загальним обсягом понад 50 друк.арк.

Структура дисертації. Структура дисертації складається із вступу, семи глав, поділених на параграфи, і висновку. Дисертація має додатки, бібліографію до глав і алфавітний список основної використаної літератури. Обсяг дисертації - 397 стор. машинописного тексту.

ЗМІСТ РОБОТИ

У "Вступі" обґрунтовується актуальність і ціль дослідження, визначаються методологія і методика його проведення, викладається новизна і основні положення, що виносяться на захист, теоретична і практична значимість отриманих результатів та їх апробація.

Глава I - "Вихідні положення теорії спеціально-кримінологічного попередження злочинів" - присвячена питанням з'ясування його поняття, сутності і структури. У § I - Поняття, загальна характеристика і структура спеціально-кримінологічного попередження злочинів - досліджено погляди вчених на поняття та структуру спеціального попередження. Групування і аналіз різних точок зору на дану проблему привели до висновку, що спеціально-кримінологічне попередження злочинів - це сукупність самостійних, але внутрішньо зв'язаних і доповнюючих один одного напрямів боротьби зі злочинністю, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і

громадян у розробці та реалізації заходів, спрямованих на попередження виникнення, обмеження, усунення криміногенних явищ і процесів, які створюють злочинну детермінацію, а також недопущення скоєння злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Спеціально-кримінологічне попередження являє собою складно-організовану систему протидії злочинності. Ця система спирається на кримінологічну теорію, юридичну силу правових дисциплін з їх теоретичною базою і практичним досвідом відповідних правоохоронних органів, а також на методи і засоби інших наук, досягнення яких можуть бути використані у сфері боротьби зі злочинністю. Таким чином, спеціально-кримінологічне попередження є особливим інтегративним системою соціально-правового впливу на криміногенні явища й процеси, яка складається з трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики, запобігання та перетинання злочинів.

У § 2 - Співвідношення спеціально-кримінологічного і загальносоціального та інших напрямків діяльності у попередженні злочинності - зроблено спробу висвітлити проблему загальносоціального попередження злочинності і показати його співвідношення з видами діяльності, які безпосередньо спрямовані на попередження злочинів. Згідно з методологічним уявленням про єдність цілі, соціальної політики і результатів її здійснення на шляху побудови гармонійного суспільства, в кримінології панувала точка зору, що всі або майже всі соціальні заходи досягали намічених цілей і, таким чином, одночасно виконували завдання загальносоціального попередження злочинності. Така думка була спростована в сучасних умовах, зокрема, в Україні. Соціальна політика зіткнулася з парадоксальною ситуацією: багато важливих соціально-економічних заходів, спрямованих на

розвиток ринкових відносин, об'єктивно посилюють криміногенну обстановку.

Отже, виходячи із реалій, можна сформулювати такі рекомендації. 1. Загальносоціальне попередження має будуватися державою паралельно з соціальною політикою, як система заходів, ослабляючих криміногенні фактори. 2. Приймаючи необхідні економічні рішення слід передбачати усі можливі їх негативні наслідки і бути готовими до обмеження чи усунення останніх. 3. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів при зазначених умовах може функціонувати автономно, причому ефективність тих чи інших напрямів і видів попередження злочинів буде залежати від криміногенної обстановки, стратегії і тактики боротьби зі злочинністю. 4. Ослаблення загальносоціального попередження у державному масштабі не повинно скоувати ініціативу регіональних та місцевих органів влади і управління у ширшому, самостійному здійсненні відповідних загальносоціальних заходів. 5. Суспільство і держава мають бути зацікавленими в посиленні кримінології того ефекту соціальних заходів, більшої їх орієнтованості на попередження злочинності і свідомо йти на відповідні витрати.

Як інтегральна система, спеціально-кримінологічне попередження активно включає в себе попереджувальні засоби інших галузей знання: криміналістики, педагогіки, правових наук, соціальної психології, психіатрії, медицини, технічних наук тощо. Стурбовані на стику з кримінологією попереджувальні системи /наприклад, криміналістична профілактика, кримінологічна педагогіка тощо/, використовуючи головним чином досягнення своїх базових наук, виробляють власні методи, заходи, засоби попереджувального діяння на явища і процеси криміногенного характеру.

У главі II - Об'єкт спеціально-кримінологічного попередження злочинів" - досліджується історія і теорія об'єкта попереджувального діяння. У § I - Становлення поняття і сутність об'єкта - простежується генезис поняття "об'єкт попереджувального діяння". Це поняття початково застосовувалось як загальне поняття численної групи негативних явищ і процесів, пов'язаних - на різних рівнях соціального буття - зі злочинністю, котрі у науковій літературі іменуються причинами, умовами, причинними блоками, комплексами, обставинами, факторами тощо. Надалі даним поняттям стала охоплюватися злочинність і сама попереджувальна діяльність. Аналізуючи різні погляди на це поняття, дисертант доходить висновку, що об'єкт попереджувального діяння - це комплекс взаємодіючих негативних явищ і процесів реальної дійсності матеріального і духовного характеру, які мають властивість у взаємозв'язку детермінувати злочинність та її конкретні прояви; окремі особи, групи та контингенти осіб, котрі здатні скоїти злочин, а також діяльність суб'єктів по їх попередженню.

У § 2 - Злочинність та її конкретні прояви як об'єкт попереджувального діяння - викладається точка зору на злочинність як об'єкт попередження. Поняттям "злочинність" позначається об'єктивно існуюче у суспільстві негативне явище, яке постійно з певною закономірністю відтворюється в ньому у вигляді численних злочинів. Злочинність, як об'єкт попереджувального впливу, необхідно розглядати не лише статистичною сукупністю вже скоєних злочинів, а і як явище, що існує у суспільстві і виявляє себе ще й різними негативними сторонами у вигляді засуджених осіб, кримінальної субкультури, злочинної діяльності, кримінального професіоналізму тощо.

У § 3 - Макровіровні, мікровіровні негативні явища й

процеси і властивості особи як об'єкти попереджувального ді-
яння – на підставі аналізу різних літературних джерел з чис-
ленних явищ і процесів у різних сферах матеріального та ду-
ховного життя суспільства та індивідів виділяється коло нега-
тивних явищ і процесів, якостей і властивостей особи, котрі
безпосередньо пов'язані зі злочинністю та її проявами і ви-
ступають, таким чином, як об'єкти попереджувального діяння.

Макрорівневий підхід щодо генезису злочинності дозволяє
виділити групу явищ і процесів соціально-економічного, полі-
тичного, ідеологічного; організаційно-управлінського та іншо-
го характеру, взаємозалежність і взаємозв'язок яких породжу-
ють причини й умови виникнення злочинності. Перше місце по-
сідають негативні явища, котрі породжуються суперечностями
розвитку сучасного суспільства. Це суперечності двох видів:
суперечності, які виникають у самому нашому суспільстві на
даному етапі історичного розвитку, і суперечності, як соціа-
льна спадщина. Явища й процеси, що утруднюють формування за-
конопослушного типу особи і викликають антосоціальні вчинки –
різноманітні: соціально-економічні кризи, різке майнове роз-
шарування, безробіття, інфляція, урбанізація та її негативні
наслідки, нерегульована міграція, демографічні процеси, ал-
коголізм, наркоманія, соціальний паразитизм, проституція,
аморальність, бродяжництво, дитяча бездоглядність, віктим-
ність, правовий нігілізм, некомпетентність, злочинна необе-
режність тощо. Од як переважна більшість явищ і процесів цьо-
го рівня соціального буття не може бути об'єктом спеціально-
кримінологічного попередження злочинів. Вони є об'єктом за-
гальносоціального попередження злочинності.

Мікрорівневі негативні явища і процеси являють собою
суспільні і міжособисті стосунки, які складаються на рівні

сім'ї, школи, виробничого колективу, побутового та дозвільного оточення і формуєть негативні морально-психологічні впливості особи, типові для певного кола населення. Дисертант, спираючись на теоретичні та емпіричні дослідження вчених різних галузей знання, доходить висновку, що далеко не всі негативні явища и процеси, виявлені у мікросередовищі, є об'єктом спеціально-кримінологічного попередження злочинів. Багато з них повинні бути окремими об'єктами інших видів попереджувального впливу. Але у своїй сукупності вони можуть створювати нову інтегральну якість — криміногенний об'єкт. Розкриття різних комбінацій /наборів/ таких сукупностей, які характерні для тих чи інших видів злочинів, та спроба їх руйнування — проблема, котра без сумніву відноситься до теорії спеціально-кримінологічного попередження злочинів.

Група негативних явищ і процесів, що стосуються особи, включає природжені та придбані у процесі її онтогенезу якості і властивості. Дисертант поділяє погляд про те, що соціальне середовище і людина постійно знаходяться у складній взаємодії: середовище зрештою формує провідні антисоціальні риси особи, які, набуваючи самостійності, детермінують її спосіб життя. Останній, активно впливаючи на мотиваційний процес, викликає такі внутрішні стимули, які будуть його забезпечувати. Біопсихологічні особливості, психічні аномалії, імпульсивність, акцентуація самі по собі кримінологічно нейтральні. Вони не утворюють суб'єктивну детермінацію злочинної поведінки. Але у зв'язку з соціальними пороками особи збільшується рівень імовірності скоєння такими особами або стосовно них злочину, тому ці категорії осіб стають об'єктом спеціально-кримінологічного попередження.

У § 4 — Діяльність у попередженні злочинності як об'єкт

по зреджувального діяння – дисертант, полемізує з супротивниками включення її у число об'єктів /бо вона, ніби, володіє лише руйнівною властивістю/, спираючись на теорію людської діяльності, вносить додаткову аргументацію щодо цього питання. Діяльність у попередженні злочинності має не лише руйнувальний, але й творчий характер, який стимулює сам процес попередження злочинності. Основною ланкою активної попереджувальної діяльності є розробка та виконання управлінських рішень, важливим принципом яких є принцип оптимальності при досягненні цілі, що зумовлюється належною компетенцією і виконавчою дисципліною суб'єктів попередження. Відсутність таких рис у останніх робить попереджувальну діяльність марною і навіть шкідливою. Отже, з цього боку діяльність суб'єктів виступає як об'єкт, бо недоліки в їх діяльності відображаються на інших об'єктах /злочинності, детермінації, криміногенних явищах тощо/.

У § 5 – Системний підхід, основні властивості об'єкта і класифікація – об'єкт попереджувального діяння розглядається як система. Системне "бачення" об'єкта, орієнтуючись на такі уявлення, як цілісність, структура, взаємодія, інтегративність якості, дозволяє отримати про нього нове знання. Об'єкт має властивість зумовлювати злочинну поведінку. Цю інтегративну властивість об'єкта ми називаємо криміногенністю, що етимологічно пов'язано з поняттям "породжувачий злочин". Криміногенність – це така кримінологічно значуща властивість об'єкта попередження злочинів, що показує конкретну залежність об'єкта і злочину, злочинності взагалі. Дане поняття правомірно вживати тільки у сполученні з різними поняттями об'єктів попередження злочинності, а саме: криміногенна особа, криміногенна ситуація, криміногенний фактор, криміногенна властивість особи. Криміногенна особа – це людина з комплексом соціально зу-

мовлених характеристик, типових для тих, хто відзначається відносно сталою злочинною поведінкою. Цей комплекс виник внаслідок несприятливих умов формування особи, її життя і виявляється у системі вчинків, створюючи підвищену імовірність скоєння злочину в певних умовах. Під криміногенною ситуацією розуміється сукупність різних за походженням об'єктивних обставин, що виникають зовні, які, взаємодіючи з моральними установами особи, зумовлюють її злочинну поведінку. Явища й процеси об'єктивного і суб'єктивного характеру, котрі прискорюють прийняття рішення про скоєння злочину, називаються криміногенними факторами. Криміногенні властивості особи – це такі соціальні і біопсихологічні аномалії, які беруть активну участь у формуванні антисуспільного настановлення особи і в подальшому стають внутрішніми умовами, котрі сприяють скоєнню злочину. Криміногенність слід розглядати як властивість конкретного об'єкта. Властивість ця виявляється через здатність таких об'єктів утворювати причинні зв'язки. Це означає, що окремим явищем, процесом, негативним рисом особи, якою не була б їх криміногенність, не властива причина детермінація. Лише у своїй сукупності та взаємодії вони можуть утворювати нову інтегративну якість – причини й умови /або комплекси/ злочинності, окремих видів злочинів, конкретних злочинів. Криміногенність об'єкта – величина змінна, а тому вона може бути відображена такими кількісними і якісними показниками: ступінь криміногенності /тобто: вище-нижче/; криміногенний набір /більше – менше/; криміногенний інтервал /ближче – далі/. Ступінь криміногенності – показник, який визначає міру цієї властивості об'єкта, більшу чи меншу здатність його впливу, тобто можливість породжувати або сприяти злочинності. Прис криміногенність

об'єкта та її ступінь свідчить певна інформація, оскільки такий об'єкт виявляє себе зовні, стає більш-менш помітним. Криміногенний набір – структурний показник криміногенності об'єкта, який вказує на явища й процеси, котрі створюють цю криміногенність. Криміногенний інтервал характеризує зростання чи зменшення криміногенності об'єкта, "віддалення" або "наближення" його до причинної детермінації. Таким чином, чим вищий ступінь криміногенності об'єкта, тим менший криміногенний інтервал і навпаки. Криміногенність об'єкта і його властивості виявляються при кримінологічних дослідженнях.

Криміногенні об'єкти доцільно згрупувати так, щоб вони стали уразливими для тих чи інших методів попереджувального діяння. Тому природною основою класифікації є характер криміногенних об'єктів, їх природа, генезис. Згідно цього розрізняються групи криміногенних об'єктів соціального, правового і психогенного походження. Група криміногенних об'єктів соціального характеру знаходиться у діапазоні від негативних явищ на рівні суспільства до криміногенних явищ і властивостей конкретної особи. У групу криміногенних об'єктів правового характеру включаються явища, генезис яких лежить у сфері правових недосконалень, грубих помилок, протиправних дій, несвоєчасного, некомпетентного регулювання суспільних відношень на різних рівнях соціального буття. Група криміногенних об'єктів психогенного характеру охоплює ті психологічні, психопатологічні та інші кримінологічнозначущі аномалії, котрі дезорганізують суспільне життя, відіграють деструктивну роль у процесі соціалізації і ресоціалізації особи, перешкоджають чи обмежують її здатність адекватно оцінювати свої вчинки.

У главі II - "Види соціально-кримінологічного попередження: кримінологічна профілактика, запобігання та перетинання злочинів" - досліджується поняття, види та своєрідність діяльності у профілактиці, запобіганні та перетинанні злочинів.

§ I - Кримінологічна профілактика: специфіка, структура і характеристика видів - містить викладення поглядів дисертанта на сутність кримінологічної профілактики. Кримінологічна профілактика - це частина спеціального попередження, яка вилучає різноманітну за характером, змістом, часом, сферою застосування, ціллю і методом діяльності державних органів, громадських організацій і громадян у випередженні виникнення, обмеження, усунення криміногенних об'єктів на захисті соціальних цінностей і благ особи від злочинних посягань. В залежності від того, на які явища й процеси спрямовані профілактичні методи і заходи, можна виділити чотири види кримінологічної профілактики, котрі відповідають ідеї спеціалізації та професіоналізації попереджувальної діяльності, а саме: профілактика випередження, обмеження, усунення і захисту. Профілактика випередження охоплює діяльність різних суб'єктів боротьби зі злочинністю і спрямована на попередження виникнення кримінологічних явищ і процесів у суспільному житті. Вона спрямована на запобігання суспільно небезпечним явищам, що можуть виникнути і, безпосередньо або опосередковано, детермінувати ті чи інші злочинні прояви. Така профілактика включає широкий комплекс соціально-економічних, ідеологічних, політичних, правових, демографічних та інших заходів, яким у дисертації дається належна характеристика. Під профілактикою обмеження розуміється діяльність суб'єктів попередження, яка перешкоджає поширенню криміногенних об'єктів на тих чи інших рівнях суспільства, детермінації окремих видів злочинності та формування типових рис різних категорій злочинців. Відомо, що

багато негативних суспільних явищ сучасного життя не можна усунути тими заходами, котрі є у розпорядженні суспільства. Єдиний можливий засіб профілактичного впливу на такі явища – це обмеження їхнього криміногенного діяння. За характером заходи профілактики обмеження можуть бути такими ж, як і заходи профілактики випередження, але за змістом, методами, засобами тощо – різні. Профілактика усунення передбачає таку діяльність суб'єктів, яка придушує чи ліквідує криміногенні об'єкти і попереджує нову активізацію їх дій. Очевидно, що кримінологічні палітри профілактики усунення на різних суспільних рівнях будуть несхожі. Профілактика захисту розглядається як сукупність заходів, що здійснюються з метою ліквідації умов, які сприяють скоєнню злочинів, та /опосередковано/ антигромадських поглядів. Профілактика захисту покликана створити достатній захист і безпеку матеріальних об'єктів та особи, а також зовнішні перешкоди для злочинних посягань на суспільні цінності та блага особи. В роботі формулюються економічні, технічні, технологічні, криміналістичні, кримінологічні та інші засоби профілактики захисту.

У § 2 – Поняття, особливості і основні напрями запобігання злочинам – досліджується проблема запобігання злочинам, під яким розуміється самостійна специфічна частина спеціально-кримінологічного попередження. Вона складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи й конкретні особи, котрі виношують злочинний намір, замислюють скоєння злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитувати злочинну поведінку, добитися відмови від злочинної мотивації й наміру або від продовження злочинної діяльності. Найчастіше запобігання злочинам здійснюється на рівні конкретної особи, але можливо розглядати діяльність по запобіганню злочинам і на

рівні окремих груп населення, де може виникнути своєрідна "групова рішучість", "масовий намір щодо скоєння певних або будь-яких злочинів. Заходи протидії злочинній мотивації доцільно підрозділити на дві групи: заходи переорієнтації антисоціальної настанови і активні контрзаходи. Перші спрямовані на створення й підтримання належного рівня спеціальних економічних і соціально-психологічних програм, розрахованих на те, щоб людина у соціальній групі отримувала б більш-менш повне задоволення своїх потреб. Активні контрзаходи – це активізація правомірного реагування населення з приводу зatoryжних конфліктів, протидія криміногенним ситуаціям, усунення умов, що сприяють скоєнню конкретних видів злочинів тощо. Діяльність в індивідуальному запобіганні злочинам включає заходи переконання, примушення, підвищення обережності і допомоги.

У § 3 – Сутність і зміст діяльності у перетинанні злочинів – перетинання злочинів визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на припинення початого злочину шляхом розробки і здійснення спеціальних заходів. Попереджувальна робота на стадіях приготування й замаху на злочин залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного тощо. У зв'язку з цим розрізняють заходи спонукання, обережності та активного втручання. Заходи спонукання здійснюються з метою досягнення добровільної відмови від продовження злочинної діяльності. Заходи обережності застосовуються для того, щоб створити умови, які виключають можливість чи перешкоджають продовженню початої злочинної діяльності. Заходи активного втручання передбачають негайну реакцію у випадках, коли зволікання потягне за собою безпосереднє злочинне послігання. Вносяться пропозиції щодо удосконалення структури суб'єктів перетинання злочинів, їх діяльності, правового забезпечення, посилення пролі-

лактичного діяння кримінального закону, більш активного виконання його заохочувальних норм, ув'язнення в кримінальний кодекс норми про право особи на перетинання злочинів тощо.

У главі IV – "Суб'єкти попереджувальної діяльності: реальність і шляхи удосконалення" – наведено висновки дисертанта щодо суб'єктів саме спеціально-кримінологічного попередження злочинності. § I – Поняття суб'єкта і система суб'єктів спеціально-кримінологічного попередження злочинності – присвячений пошуку конструктивного поняття суб'єкта. Суб'єкт попереджувальної діяльності – це державний орган, громадська організація, соціальна група або окремі громадяни, які здійснюють на різних рівнях державної влади і управління заходи кримінологічної профілактики, запобігання і перетинання злочинів, мають у зв'язку з цим певні права, обов'язки і несуть відповідальність за досягнення потрібних цілей. За типом попереджувальної діяльності і місцем у системі попередження злочинності можна виділити суб'єкти, які: визначають основні напрями кримінологічної політики і забезпечують її реалізацію; здійснюють безпосереднє управління і координацію між окремими напрямками і учасниками попередження злочинності; виявляють і пізнають криміногенні об'єкти та інформують про це зацікавлені суб'єкти; виконують заходи попередження злочинів. На сьогодні єдиної системи суб'єктів спеціально-кримінологічного попередження злочинів в Україні немає і, до речі, ніколи не було. Структура існуючих державних органів і деяких громадських організацій не пристосована до роботи у попередженні злочинності і, зокрема, кримінологічній профілактиці. Тому усі спроби повернути ці суб'єкти до такої діяльності не матимуть успіху. Виникає потреба створення в Україні системи суб'єктів саме спеціально-кримінологічного попередження злочинів.

У § 2 – Характеристика суб'єктів спеціально-кримінологіч-

ного попередження злочинів — досліджуються різні варіанти системи суб'єктів попередження злочинів і рекомендовано модель системи суб'єктів, яка відповідає концепції спеціального попередження: законодавчі органи; органи спеціально створені для розробки програм попередження злочинності; виконавчо-розпорядні органи; державні координуючі органи; правоохоронні та правозастосувальні органи; органи державного, культурно-виховного і господарчого управління; учбові, медичні, релігійні та інші органи і організації, рухи, воєнізовані формування, громадські організації, фонди тощо; виробничі колективи та їх громадські органи і формування; соціальні групи; сім'я; об'єднання батьків, родичів, сусідів; громадяни. У дисертації висловлюються пропозиції щодо структури і напрямів діяльності давно існуючих та нових суб'єктів спеціально-кримінологічного попередження злочинів, їх більшої орієнтації на попередження злочинності.

У главі У — "Методи спеціально-кримінологічного попередження злочинів" — викладено головні положення про методи попереджувального діяння. У § I — Поняття методу попереджувального діяння й класифікація методів — під методом слід розуміти науково сформульований спосіб попереджувального впливу на криміногенний об'єкт. Методи — це стратегічні шляхи руйнування криміногенних об'єктів. Забезпечені прогностичними даними методи стають основою розробки цільових комплексних програм попередження злочинності. На їх основі розробляються вже відповідно до їх природи і природи криміногенних об'єктів конкретні заходи і засоби, тобто втілені в організаційну форму певні способи впливу на ці об'єкти. Виходячи з природи криміногенних об'єктів методи попереджувального діяння можна розбити на три групи. Це — методи соціального, психогенного та правового характеру.

У § 2 — Характеристика методів попереджувального діяння —

головну увагу приділено пошуку і обґрунтуванню методів попередження злочинів. Методи соціального діяння. За своєю природою ці методи мають соціальний характер, бо спрямовані на криміногенні об'єкти, які за своїм походженням зумовлені соціальними умовами життя. До них можна, зокрема, віднести: метод відведення антисуспільної активності, суть якого полягає у тому, що для населення, особливо для її криміногенної частини, створюються та впроваджуються програми відведення / "каналізування" / можливої антисуспільної активності шляхом численних альтернативних форм задоволення їх потреб і інтересів; метод декриміногенізації сімейного неблагополуччя, тобто виявлення й усунення криміногенних конфліктів у сім'ї; метод деалкоголізації населення; метод руйнування кримінальної субкультури, тобто метод розвінчання злочинного способу життя, підризу авторитетів кримінального середовища, ослаблення їх впливу на підлітків та молодь; метод протидії криміногенним ситуаціям тощо. Методи психогенного діяння. Методи психогенного діяння – це засоби інформаційного, інтелектуального, медико-психологічного впливу на думки та поведінку певної особи чи кола осіб. Цими методами: метод масової комунікації, тобто розповсюдження інформації з метою справити ідеологічний вплив на настрої, думки, оцінки, рішення і поведінку значної кількості людей; метод медико-реабілітаційного впливу, спрямований на недопущення злочину з боку осіб з психічними аномаліями; метод розв'язання пошукової активності, призначений для боротьби з такими явищами, як вандалізм, масові побоїща підлітків; метод криміногенетичного характеру, прикликаний інтегрувати знання та досвід в усуненні акцентуації, агресивності, імпульсивності, комплексів неповноцінності тощо. Методи правового діяння. Вони мають стимулювати, заохочувати, сприяти впровадженню та розвитку соціально-позитивної поведінки людей, протидіяти виник-

ненню потенціальних та існуючим криміногенним об'єктам, негативним стереотипам поведінки, деформації особи тощо. До них належать: метод кримінально-правового утримання /загальне і спеціальне попередження злочинів/; метод декриміналізації та дененалізації; метод депривонізації, коли покарання зберігає частку своїх властивостей, але злочинець не знаходиться у місцях позбавлення волі серед злочинного середовища, не засвоє соціальну роль "в'язня", не поділяє кримінальну субкультуру тощо.

У дисертації вироблені рекомендації доцільного використання у боротьбі зі злочинністю викладених та інших методів спеціально-кримінологічного попередження злочинів.

Глава VI – "Правові, інформаційні і ресурсні проблеми спеціально-кримінологічного попередження злочинів" – присвячена дослідженню комплексу питань, які відносяться до ресурсного забезпечення. Правове забезпечення спеціально-кримінологічного попередження злочинів /§ I/ – це встановлення у законах та інших нормативних актах цілей й завдань попередження злочинності, кола об'єктів та суб'єктів, їх компетенції, відповідальності, а також основних принципів, методів і напрямів діяльності у попередженні злочинів. Аналізуючи законодавство різних галузей права, нормативні акти, які регулюють попередження злочинності, дисертант доходить висновку, що в Україні поступово створюється нормативна база спеціально-кримінологічного попередження. Разом з тим, аналіз колишнього й сьогодишнього законодавства, практична діяльність свідчать про ряд суттєвих недоліків. Існують прогалини у регламентації багатьох важливих питань, які стосуються видів спеціально-кримінологічного попередження, особливо кримінологічної профілактики, діяльності суб'єктів попередження, кола об'єктів і методів попереджувального діяння, ресурсного забезпечення, стратегії й тактики боротьби зі злочинністю

в сучасних умовах. Отже, для усунення цих та інших недоліків, зазначених у дисертації, потрібне удосконалення системи попередження злочинності та його правового забезпечення. Виникла нагальна необхідність у прийнятті Закону України "Про попередження злочинності". В його основі повинна лежати концепція попередження злочинності у масштабах держави, виходячи з її можливостей на даному етапі розвитку.

У § 2 - Інформація про об'єкт спеціально-кримінологічного попередження злочинів - розглянуто проблему кримінологічної інформації для потреб спеціального попередження. На думку дисертанта, кримінологічна інформація характеризується як сукупність осмислених та пристосованих до потреби суб'єктів попередження злочинів знань про криміногенні об'єкти та ефективність попереджувальних методів і заходів. Інформаційне забезпечення попередження злочинності - це діяльність у цілеспрямованому збиранні, переробці, зберіганні й передачі кримінологічної інформації. Інформаційне забезпечення потрібно розглядати як із змістового, так і з процедурного боку. У першому випадку мається на увазі сукупність необхідних і остатніх даних, які становлять інформаційну базу суб'єктів попередження злочинності, а у другому - техніка збирання, переробки, зберігання та передачі відомостей через систему інформаційного зв'язку. Далі у дисертації досліджуються питання про основні джерела кримінологічної інформації, про деякі способи її отримання, особливо для здійснення кримінологічної профілактики, що потребує кримінологічного прогнозування, про вимоги до такої інформації тощо. На основі проведеного дослідження формулюються пропозиції щодо створення єдиної інформаційної системи спеціально-кримінологічного попередження злочинів.

Нормальне функціонування системи попередження можливе ли-

ше при достатньому ресурсному забезпеченні /§ 3 - Деякі питання ресурсного забезпечення спеціально-кримінологічного попередження злочинів/. Ресурсне забезпечення попередження злочинності включає, зокрема, фінанси, кадри, матеріально-технічні засоби. Проблему ресурсного забезпечення слід розглядати з позиції забезпеченості окремих суб'єктів боротьби зі злочинністю і з позиції самої концепції попередження злочинності. Перш за все, виділяється група спеціалізованих суб'єктів: правоохоронні органи, ресурсне забезпечення яких здійснюється у централізованому порядку з державних джерел. Ресурсне забезпечення правоохоронних органів йде на посилення оперативних напрямів попередження злочинності. Менша увага приділяється ресурсному забезпеченню кримінологічної профілактики. Цей напрям взагалі слабо забезпечений.

Актуально уявляється також проблема професійної підготовки кадрів щодо профілактики злочинів. Потрібна не взагалі особа з вищою юридичною чи іншою освітою, а спеціаліст-профілакт, який опанував би теорію і практику попередження злочинності. Серйозного ресурсного забезпечення потребують державні комплексно-цільові програми попередження окремих видів злочинів, програми індивідуального попередження злочинів тощо. Отже, потрібен кардинальний поворот до матеріального та іншого ресурсного забезпечення усіх напрямів попередження злочинності.

У § 4 - Принцип законності і спеціально-кримінологічне попередження злочинів - розглядається важлива проблема співвідношення принципів законності і превентивної діяльності. Ефективно діюча система спеціально-кримінологічного попередження злочинів підвищує рівень соціального контролю, посилює протистояння суспільства криміногенним об'єктам. У той же час вона може спричинити зміну правового статусу фізичних та юридичних осіб, заподіяти їм моральну, фізичну і майнову шкоду, породити нові прав-

відносини, суб'єкти котрих опиняються їх учасниками всупереч своїй волі. Виникає питання: чи не веде сама концепція спеціально-кримінологічного попередження до визнання теорії небезпечного стану особи? Дисертант переконаний, що для забезпечення загальних інтересів, захисту соціальних цінностей і демократії необхідна система дій, котра протистоїла б деструктивним для суспільства предделіктним посяганням, криміногенним явищам і процесам. Полемізуючи з деякими опонентами, котрі відкидають концепцію попередження злочинності, бо вона, за їх словами, робить усіх потенційними злочинцями, дисертант висовує ідею необхідної рівноваги між принципами законності і превентивної діяльності. Така рівновага можлива при дотриманні ряду умов.

1. Точне визначення в законі поняття "криміногенний об'єкт" та його видів.
2. Визнання законом права попереджувального втручання з боку держави і суспільства.
3. Належна регламентація компетенції суб'єктів попередження злочинності.
4. Закріплення вичерпної системи гарантій прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.
5. Установлення відповідальності учасників спеціально-кримінологічних стосунків при порушенні закону.

У главі VII - "Спеціально-кримінологічне попередження насильницьких злочинів проти особи" - досліджуються проблеми попередження насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи. Відкриває її § I - "Навмисні вбивства і тяжкі тілесні ушкодження: сучасний стан і основні кримінологічні риси в Україні", - в якому подається порівняльна кримінологічна характеристика навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень в Україні та країнах Схід за ряд років. Результати вивчення свідчать як про певну стабільність їх основних структурних показників, так і про несприятливі тенденції у кількісних і якісних показниках цих видів злочинів.

Загалом кількість зареєстрованих навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень в Україні, починаючи з 1988 р., неухильно зростає: 1988 р. – відповідно 2016 і 4241, 1989 р. – 2589 і 5939, 1990 р. – 2823 і 6673, 1991 р. – 2902 і 6850, 1992 р. – 3079 і 8117, 1993 р. – 4008 і 8174. По м.Харкову та області /відповідно/ по навмисним убивствам: 1988 р. – 51 і 115, 1989 р. – 63 і 159, 1990 р. – 80 і 175, 1991 р. – 87 і 192, 1992 р. – 103 і 213, 1993 р. – 107 і 248. По тяжким тілесним ушкодженням /відповідно/: 1988 р. – 175 і 296, 1989 р. – 191 і 361, 1990 р. – 300 і 503, 1991 р. – 235 і 449, 1992 р. – 322 і 570, 1993 р. – 318 і 555. Схожа динаміка цих злочинів спостерігається в усіх колишніх союзних республіках, але коефіцієнт злочинності на 100 тис. населення по Україні в середньому нижчий, ніж у Росії, Білорусі, Узбекистані, Казахстані, Молдові та ін. Оцінюючи отримані статистичні дані, дисертант доходить таких висновків.

1. Україна, посідаючи друге місце /після Росії/ за абсолютним числом зареєстрованих навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень, по їх коефіцієнту на 100 тис. населення значно "поступається" Росії та іншим країнам СНД, що пояснюється, очевидно, відносною соціальною стабільністю, відсутністю збройних конфліктів, великих міграційних процесів, негативного впливу зарубіжних країн. Цей факт треба мати на увазі при проведенні соціальної політики в Україні.

2. Історично підтверджується фундаментальне положення кримінології про переважно соціальну зумовленість тяжких насильницьких злочинів проти особи.

3. Означені несприятливі тенденції динаміки даних злочинів будуть тривати на фоні посилення соціально-економічної кризи.

4. Спеціально-кримінологічні заходи можуть протидіяти темпові зростання злочинних проявів.

Підтверджується зроблений раніше висновок учених і прак-

тиків про переважно сімейно-побутовий і ситуаційно-дозвільний характер навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень. Але, починаючи з 1993 р. у структурі цих злочинів намітилися деякі істотні зміни: частка навмисних убивств наблизилася до 30%, а тяжких тілесних ушкоджень – до 17% /раніше відповідно – 15% і 7%/. Близько 80% даних злочинів скоюється у вечірні та нічні години, під час зловживання спиртними напоями, способом заподіяння потерпілому побоїв руками і ногами, кухонними ножами /кожне друге убивство і кожне п'яте тяжке тілесне ушкодження/. Водночас слід відзначити, що більше ніж 10% цих злочинів скоюється із застосуванням різної вогнепальної зброї, в тому числі військового зразка. Посилюється тенденція підвищення ступеня суспільної небезпеки насильницьких злочинів, зростання тяжкості їх наслідків, зухвалості та невинуватої жорстокості. У процесі дисертаційного дослідження виявлено чотири види найбільш типових життєвих ситуацій, що передують скоєнню навмисних убивств і заподіянню тяжких тілесних ушкоджень на ґрунті сімейно-побутових, ситуаційно-дозвільних та деяких інших стосунків: одноразовий конфлікт зі знайомими і незнайомими потерпілими; періодична конфліктна ситуація; тривала криміногенна ситуація; зовні безконфліктна ситуація /звичайно їй передують конфліктна ситуація з іншими особами, або нестабільність психічного стану винного тощо/. Установлено також, що тривалі криміногенні ситуації значно "потіснили" інші види ситуацій, що пояснюється погіршенням соціально-психологічного клімату в суспільстві.

Зміст мотивів злочинів стає більш конкретним, якщо аналізувати види зв'язків між злочинцем і потерпілим. До 50% потерпілих при вбивствах без обтяжуючих обставин займають подружжя, колишнє подружжя, особи, які перебувають у фактичних шлюбних

відносинах. Це не характерно для кваліфікованих видів убивств, хоча й тут кожний шостий потерпілий – подружжя або розлучені. Основна маса потерпілих припадає на осіб, які знайомі із злочинцем /спільні робота, місце проживання і проведення часу/. Підтверджується висновок про певне зниження "порога мотивації". Взагалі мотив при сімейно-побутових та дозвільних злочинах має емоційно-ситуативний характер. Збільшується частка неадекватних гостроті конфлікту, зовні безглузких злочинів. Констатується факт деякого підвищення групової насильницької злочинності / II% убивств і 8% тяжких тілесних ушкоджень/.

Отримані певні дані про структуру особистості злочинців і потерпілих. Спостерігається постійне зростання жіночої насильницької злочинності. Найвищу криміногенну активність щодо вбивств за ст.93 КК виявляють особи віком 19-25 і 30-40 років; за ст.94 КК – особи 30-40 і 41-50 років; щодо тяжких тілесних ушкоджень /ст.101 КК/ – 26-40 років. Висока кримінальна активність зазначених вікових груп у скоєнні кваліфікованих убивств /ст.93 КК/ пояснюється тим, що молодші убивці вчинюють злочини частіше з корисливих або хуліганських мотивів. Для вікової групи 30-40 і більше років характерні алкогольна обтяженість, сімейно-побутові чвари, судимість за насильницькі злочини, притягнення до адміністративної відповідальності тощо. Стосовно тяжких тілесних ушкоджень кримінальна активність має значний розкид вікових показників, але й тут більше 50% злочинів вчинюється у віці 26-40 років. Понад 50% злочинців мають середню або спеціальну середню освіту. Убивці за ст.93 КК здебільшого не мають сім'ї, близько 50% осіб засуджених за ст.101 КК України – неодружені. Певне значення серед криміногенних факторів має соціальний стан злочинців. Наприклад, у 1982 р. понад 33% винних у скоєнні злочину ніде не працювали й не вчили-

ся. Щоправда, у 1988 р. цей відсоток знизився наполовину, але вже у 1993 р. він зріс майже у три рази і складав близько 50% усіх злочинців. За соціальним станом і родом занять серед винних виділяється група робітників некваліфікованої праці /до 40%/, а також осіб без певного місця проживання і діяльності. Половина з них – раніше судимі. Ці дані додатково свідчать про соціальне походження причин й умов скоєння більшості насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи. Заслугує на увагу і така соціально-демографічна ознака злочинців, як етнічна належність. У теперішній час проблема "закордонної" злочинності набуває в Україні і Харківській області тривожний характер. У 1992 р. "гастролери", переважно мешканці кавказьких республік, скоїли понад 60 агресивних злочинів, у тому числі вбивств і тяжких тілесних ушкоджень. Серед морально-психологічних рис особистості злочинців помітні такі: алкогольне обтяження /70-90%/, імпульсивність, примітивність потреб, психопатичні властивості, різні психічні аномалії, які мають соціальне і біопсихологічне походження. Найбільш віктимними є чоловіки молодого віку, котрі ніде не працюють або займаються некваліфікованою працею, рівню якої відповідає рівень особистості. Поведінка більшості з них часто відігравала провокуючу роль. Разом з тим, у структурі потерпілих з'явилися особи нових соціальних верств /кооператори, фермери, підприємці та ін./, збільшилася кількість потерпілих серед людей похилого віку.

Отже, основні соціально-демографічні й морально-психологічні риси злочинців та потерпілих протягом значного періоду часу залишаються практично незмінними, але за останні роки значно змінилися соціальні і духовні умови життя населення в Україні.

У § 2 – Криміногенні об'єкти, які детермінують нападники

убивства і тяжкі тілесні ушкодження — розглянуто питання про видові комплекси криміногенних об'єктів. Дисертант стоїть на позиції більш диференційованого підходу до класифікації навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень, оскільки практику цікавлять криміногенні комплекси, а також структура міжособистих криміногенних конфліктів. На цих класифікаційних підставах дані злочини можна з'єднати у чотири групи: 1/ сімейно-побутові; 2/ ситуаційно-дозвільні; 3/ ті, що завчасно плануються; 4/ патологічні. До першої групи входять злочини, які вчинюються на ґрунті тривалої побутової і внутрішньосімейної конфліктності між злочинцем і потерпілим. Ця група злочинів має специфічний комплекс криміногенних детермінант: криміногенні об'єкти на різних рівнях соціального буття сплітаються у складне об'єктивно-суб'єктивне психологічне міжособисте становище-конфлікт, котрий породжує, як правило, тривалі або періодичні криміногенні ситуації, що виникають внаслідок постійних сутичок сторін з приводу своїх реальних або уявних інтересів, претензій, статусу особи та її поведінки; злочинам передують загострення і ускладнення конфлікту у зв'язку з однобічним чи взаємним використанням фізичної сили для вирішення конфліктних епізодів; алкоголізація мікросередовища і безпосередніх учасників конфліктних інцидентів; недоліки у діяльності правоохоронних органів, місцевих органів влади, громадських організацій, адміністрацій підприємств і установ тощо. Ситуаційно-дозвільним злочинам передують ситуативні конфлікти, котрі вичерпуються часовими рамками ситуації. До цієї групи можна віднести навмисні убивства і тяжкі тілесні ушкодження, скоєні з хуліганських мотивів, користі та інших спонукань, а також імпульсивно. Криміногенними виступають негативні явища об'єктивного і суб'єктивного характеру: недостатнє матеріально-культурне

оснащення соціального середовища; зростання в сучасних умовах похічних навантажень і напруженості, алкоголізація, негативна роль кримінальної субкультури; зниження соціального і превентивного контролю; невідповідність між статусом особи та її завищеними орієнтаціями. Третя група злочинів досить різноманітна за мотивами і детермінуючими їх криміногенними об'єктами. Для цієї групи злочинів належать навмисні убивства і тяжкі тілесні ушкодження, скоєні: з користі; у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку; з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а також поєднаний із зґвалтуванням; з помсти, ревнощів, а також наймані вбивства. Для даної групи втрачається ситуативність скоєння злочинів і характерна тривалість формування наміру, хоча й тут злочині може передувати конфлікт. Хоча криміногенні набори та спонукальні мотиви у злочинів даної групи кількісно і якісно відрізняються, все ж вони пов'язані: з несприятливою соціально-економічною і морально-психологічною обстановкою в країні; з розшаруванням людей за майновим станом; зі зменшенням прошарку законопослушних громадян; з криміногенною користою; з лимпенізацією, алкоголізацією, наркотизацією значних груп населення; погіршенням соціально-психологічного клімату на виробництві; з розповсюдженням віктимності; з небувалою пропагандою в кіно і на телебаченні, в газетах і книгах культу сили, кулачного права, насильства секоу, глуму над особою, що знижує її захищеність і недоторканість; з поширенням кримінальної субкультури серед населення; з недопустимим відставанням соціального контролю над злочинністю; недостатнім соціальним, похічним, фізичним, технічним, правовим захистом особи тощо. Четверту групу злочинів становлять убивства і тяжкі тілесні ушкодження, скоєні особами, що мають ансмалії похічки,

які не викликають їх осудність. Криміногенні об'єкти, які детермінують злочини цієї групи, включають негативні явища соціально-психологічного, психіатричного, медико-педагогічного, медико-реабілітаційного, організаційно-управлінського, правового та іншого характеру, котрі у дисертації детально розглянуті.

У § 3 - Кримінологічна профілактика, запобігання та перетинання навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень - з використанням відповідних методів попереджувального діяння пропонуються комплексні заходи щодо кримінологічної профілактики, запобігання та перетинання цих злочинів.

Кримінологічна профілактика навмисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень. 1. Втручання суб'єктів попереджувальної діяльності у кризові ситуації /запровадження спеціальної підготовки співробітників правоохоронних органів для реагування на прояви насильства у сім'ї; посилення уваги до поведінки акцентуованих і з психічними аномаліями осіб; створення спеціальної психологічної служби в учбових закладах, виправно-трудових установах, армії. 2. Зменшення практичних можливостей скоєння злочинів /посилення патрулювання у населених пунктах; перетинання знаходження в Україні громадян без певних занять та місця проживання з інших країн СНД; підвищення контролю за обертанням зброї; удосконалення інформаційного забезпечення суб'єктів попередження злочинів; організована дискредитація у загальнодержавних масштабах злочинного світу і кримінальної субкультури; посилення покарання за насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи. 3. Виховна і інформаційна робота серед населення /запровадження постійної правової і кримінологічної поінформованості громадян про злочинність, насильницькі злочини і заходи боротьби з ними; робота

серед населення, спрямована на зменшення віктимності та ін./.

4. Залучення громадськості до попередження тяжких насильницьких злочинів. 5. Допомога жертвам насильницьких злочинів.

Запобігання навмисним убивствам і тяжким тілесним uszkodженням. 1. Переорієнтація антисоціальної настанови особи /підвищення інформаційного і ресурсного забезпечення суб'єктів даного виду попереджувальної діяльності; послідовне здійснення принципу невідворотності покарання за вчинки, які передують насильницьким злочинам; примирення сторін конфлікту тощо/. 2. Активні контрзаходи /індивідуальна переорієнтація антисоціальної настанови; оперативне втручення у розвиток злочинної діяльності тощо/.

Перетинання навмисних убивств і тяжких тілесних uszkodжень. 1. Організаційно-превентивний напрям перетинання злочинів /створення спеціалізованих підрозділів і груп у системі правоохоронних органів по боротьбі з тяжкими насильницькими злочинами та їх професіоналізація; удосконалення роботи з особами, які мають психічні аномалії; усунення віктимності певних груп населення та конкретних осіб тощо/. 2. Спонукальний напрям /розширення заохочувального спектру кримінального законодавства; схилення до добровільної відмови від продовження злочинної діяльності; вжиття заходів обережності, захисту особи/. 3. Активна протидія розвитку злочинної діяльності /удосконалення контролю за криміногенними особами; перетинання злочинної поведінки; затримання, арешт, притягнення до кримінальної відповідальності, індивідуалізація покарання та ін./.

Усі попереджувальні напрями, методи і заходи спеціально-кримінологічного попередження злочинів конкретно сформульовані для безпосереднього їх використання у практиці.

У "Висновку", що завершує дисертацію, підбито підсумки

дослідження, визначено перспективу подальшої розробки теоретичних і прикладних проблем спеціально-кримінологічного попередження злочинів.

Основні положення дисертації надруковані в таких роботах:

I. Монографії, книги, навчальні посібники, тексти лекцій;

1. Специально-кримінологическое предупреждение преступлений. - М.: 1992 г. Рукоп. деп. в ИНИОН РАН г. Москва, 9 квітня 1992 р., № 40411 - 10 друк. арк.

2. Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву. - Харьков: Вища школа. Изд-во при ХГУ, 1976. - 8 д.а.

3. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности: Учеб. пособие. - Х.: Минвуз, 1981. - 4,5 друк. арк.

4. Предупреждение хищений государственного и общественного имущества: Кол. монография; Под ред. И.Н. Даньшина. - Х.: Вища школа. Изд-во при ХГУ, 1988. - 8 друк. арк./ 2 друк. арк.

5. Криминологическая характеристика, предотвращение и пресечение преступлений: Учеб. пособие. - К.: УМК ВО, 1989. - 4,2 друк. арк.

6. Криминологическая характеристика преступлений на предприятиях и в организациях агропромышленного комплекса и разработка мер по их предупреждению: Кол. монография; Под ред. И.Н. Даньшина. - Х.; 1990. Рукопись деп. в ИНИОН РАН. - М.: 1991, 23 мая, № 44668 - 7 друк. арк. / 3 друк. арк.

7. Попередження злочинності правоохоронними органами: Навч. посібник. - К.: НИК ВО, 1991. - 5,3 друк. арк.

8. Попередження злочинності: Конспект лекції. - Х.: Укр. юрид. акад., 1994. - 2,3 друк. арк.

П. Статті, тези доповідей, наукових повідомлень та виступів на конференціях

9. Судимість і адміністративний нагляд /у співавтор./ // Рад. право. 1974. № 5. – 0,5 друк. арк.

10. Позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю /у співавтор./ // Рад. право. 1976. № 1. – 0,5 друк. арк.

11. О понятии криминологической профилактики преступлений // Пробл. законности на соврем. этапе комму. стр-ва: Тезисы докладов и науч. сообщ. республ. науч. конф. 21-23 ноября 1978 г. в г.Харькове. – Х.: Вища школа, 1978. – 0,2 друк. арк.

12. Понятие криминологической профилактики преступлений и классификация ее мер // Проблемы соц. законности: Респуб. межвед. науч. сборник. – Х.: Вища школа, 1980. – Вып. 5. – 0,5 друк. арк.

13. Роль и значение судимости в предупреждении преступлений // Личность и уголовная ответственность: Сб. науч. трудов. – Саратов, 1981. – 0,6 друк. арк.

14. Поняття й характеристика предмета спеціальної профілактики злочинів // Рад. право. 1984. № 1. – 0,5 друк. арк.

15. Объекты деятельности по предупреждению хищений социалистического имущества // Актуальные проблемы юридической науки на этапе развитого социализма: Краткие тезисы докладов и науч. сообщ. респуб. науч. конф. 16-18 октября 1985 г. в г.Харькове. – Х.: Вища школа, 1985. – 0,2 друк. арк.

16. Слідча профілактика злочинів /недоліки та шляхи удосконалення/ // Рад. право. 1985. № 12. – 0,5 друк. арк.

17. Пути повышения предупредительного значения представлений следователя /криминологический аспект/ // Пробл. соц.

законности: Респуб. межвед. науч. сборник. - Х.: Вища школа, 1986. - Вып. 17. - 0,5 друк. арк.

18. Деятельность районной /городской/ прокуратуры по разработке мер предупреждения преступлений и иных правонарушений /в соавтор./. - Х., Филиал Ин-та повыш. квалиф. прокур. работников, 1986. - 0,5 друк. арк.

19. Некоторые вопросы специально-криминологического предупреждения преступлений // Региональные особенности госуд. стр-ва и укрепления правопорядка в свете идей Октября: Тезисы докладов и сообщ. науч.-практ. конф. 12-14 января 1988 г. в г.Орджоникидзе. - Орджоникидзе, 1988. - 0,2 друк. арк.

20. Объекты специально-криминологического предупреждения преступлений на предприятиях АПК // Проблемы соц. законности: Респуб. межвед. науч. сборник. - Х.: Вища школа, 1989. - 0,5 друк. арк.

21. Некоторые вопросы предотвращения преступных посягательств на социалистическую собственность // Правовые и специальные средства охраны соц. собственности: Тезисы выступлений к областной науч.-практ. конф. 9 октября 1989 г. в г.Харькове. - Х.: Харьк. высшие курсы МВД СССР, 1989. - 0,2 друк. арк.

22. Роль местных Советов народных депутатов как координаторов в системе специально-криминологического предупреждения преступности // Актуальные проблемы совершенствования деятельности местных Советов народных депутатов в условиях перестройки: Краткие тезисы докладов и науч. сообщ. регион. науч.-практ. конф. 27-28 сентября 1990 г. в г.Харькове. - Х.: Брвуз, 1990. - 0,1 друк. арк.

23. Опыт изучения общественного мнения в роли криминологической осведомленности населения в предупреждении преступ-

ности // Актуальные проблемы формирования правового государства: Краткие тезисы докладов и науч. сообщ. респуб. науч. конф. 24-26 октября 1990 г. в г.Харькове. - Х.: Юрвуз, 1990. - 0,1 друк. арк.

24. Кримінологічна профілактика злочинів // Рад. право. 1990. № 8. - 0,5 друк. арк.

25. Криминогенность объекта специально-криминологического предупреждения преступности // Проблемы правознавства: Респуб. міжвід. наук. збірник. Изд-во Киевск. ун-та. - К., 1990. - Вып. 51. - 0,6 друк. арк.

26. Принцип законности и специально-криминологическое предупреждение преступлений // Проблемы обеспечения законности в механизме правоприменения: Тезисы докл. межреспуб. науч.-практ. конф. - Волгоград, 1991. - 0,2 друк. арк.

27. Проблемы специально-криминологического предупреждения преступности // Проблемы укрепления законности в условиях правовой реформы /теория и правоохранительная практика/: Сб. науч. статей. - Владикавказ, 1991. - 0,6 друк. арк.

28. Деякі питання удосконалення боротьби зі злочинністю в Україні // Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні: Тези доповідей і повідомлень на респуб. науковій конф. 25-26 вересня 1992 р. у м.Київ. - К., 1992. - 0,2 друк. арк.

29. Роль прокуратуры в специально-криминологическом предупреждении преступлений // Закон Украины "О прокуратуре": теория и практика его применения: Краткие тезисы докладов и науч. сообщ. респуб. науч.-практ. конф. 18 марта 1992 г. в г.Харькове. - Х.: 1992. - 0,1 друк. арк.

30. Криминологическая характеристика и предупреждение умалшенных убийств и тяжких телесных повреждений // Тяжкие насильственные преступления против личности; уголовно-право-

вые и криминологические проблемы предупреждения: Сб. науч. трудов. Под. ред. проф. Н.П. Митрохина. - Мн.: Изд-во Академии милиции МВД Республики Беларусь, 1992. - 0,7 друк. арк.

31. Специально-криминологическое предупреждение преступлений и методы предупредительного воздействия // Сборник кратких тезисов докладов и науч. сообщ. науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выполн. профессорско-препод. составом Украинской юрид. академии в 1992 г. 4-5 марта 1993 г.- Х.: Укр. юрид. академия, 1993 . - 0,1 друк. арк.

III. Навчально-методичні вказівки та завдання
для практичних занять

32. Методические указания и задания по советской криминологии для студентов 4 курса /в соавтор./ - Х.: Юрвуз, 1987. - 3,3 друк. арк. / 1,1 друк. арк.

33. Методические указания и задания к практическим занятиям по криминологии для студентов IV курса / Состав. И.Н. Данышин, А.Ф. Зелинский, В.В. Голина и др. - Х.: Укр. юрид. академия, 1993. - 4 друк. арк. / 1 друк. арк.

Golina V.V. Special and criminological crime prevention
(theory and practice).

Thesis for a Law Doctor's degree in the specialized field 12.00.08 - criminal law and criminology; corrective-labour law. Ukrainian State Law Academy, Kharkov, 1994. Manuscript. Thesis is devoted to the problems of struggle against crime. The main principles of the theory of special and criminological crime prevention and its types, the system of the objects and subjects, the methods of preventive activity, law and information provision are substantiated in the thesis. The results of the investigation are used for the

development of the set of measures on prevention of the crimes of violence.

Голова В.В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений /теория и практика/.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право. Украинская государственная юрид. академия. Харьков, 1994. Рукопись.

Диссертация посвящена проблемам борьбы с преступностью. Обоснованы основные положения теории специально-криминологического предупреждения преступлений о его видах, системе объектов и субъектов, методах предупредительной деятельности, правовом, информационном и ином ресурсном обеспечении. Результаты исследования использованы для разработки комплекса мер по предупреждению тяжких насильственных преступлений против личности.

Ключові слова:

боротьба зі злочинністю, спеціально-кримінологічне попередження, насильницькі злочини.

Відповідальний за випуск проф. Зелінський А.Ф.

Підпис до друк. 18.09.94. Формат 60x84^I/16. Папір друк. № 1.
Спосіб друку офсетний. Умов. друк. арк. 2,0 д.а. Умовн. фарб. -
від 1.8. Обл.-вид. арк. 2,0. Тираж 100 екз. Зам. № 1152.
Безкоштовно.

AB 30.933

AB 30.933